

ÚJABB ADATOK A HONFOGLALÓ MAGYAROK EMBERTANÁHOZ

Írta: MARCSIK ANTÓNIA

(József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszéke, Szeged)

Bevezetés

LIPTÁK összefoglaló munkája (1970) nyomán ismertté vált, hogy a honfoglaló magyaroknál az egyes társadalmi rétegek embertani arculata eltérő. A vezetőrétegre a turanid, az urali, a pamiri és egyéb brachykran elemek; a középrétegre a mediterrán és a nordoid (ugyanakkor a turanid és az urali rassz ebből a rétegből majdnem teljesen hiányzik), a köznépre a mediterrán, a nordoid és a cromagnoid rasszkomponensek a jellemzőek. A fő rasszoknak (turanid, urali, pamiri) részletes leírását korábbi munkáiban (LIPTÁK 1955, 1958) találjuk meg. A további 10., illetve 10—11. századi embertani leletek közlésének mégis jelentősége van. Ezek tanulmányozásával közelebb kerülünk az összefonódó kérdések megoldásához és a honfoglaló magyarság kisebb — esetleges regionális — különbségeire is fény derülhet.

Vizsgálati anyag

Gerendás — Petőfi TSZ

Orosházától északra, mintegy 10—12 km-re fekvő Gerendás község területén homokbányászás közben emberi csontokra és régészeti mellékletekre bukkan-
tak. *Dienes* 1964-ben elvégezte a hitelesítést, és a talált két sírt honfoglalás-
korinak állapította meg (*DIENES* 1965).

1. sír (4061). Régészeti melléklete: kengyel pár, zabla, íjsont töredéke, ló-
csontok.

Jó megtartású, felnőtt férfi (Ad.) koponyája töredékes hosszúcsontokkal. Az agykoponya közepesen hosszú és széles, brachykran, közepesen magas, orthokran és tapeinokran. A koponya körvonala norma verticalisban penta-
gonoid, a protuberantia occipitalis externa 2. fokú, a processus mastoideus
közepes. Homloka domború, keskeny, stenometop enyhén kiemelkedő glabel-
lával. Koponyakapacitása alapján aristenkephal. Az arckoponya közepesen
széles, alacsony, euryprosop és mesen. A fossa canina kitöltött (1—2), spina
nasalis anterior 2. fokú, alveolaris prognathia mérsékelt. A szemüreg meso-
konch, alakja kissé lekerekített, az orr chamaerrhin. Bal és jobb oldalon os
epiptericum, lambdatáji varratsontok. A lambdatáj kissé lapult. Termete
166 cm. A jobb humeruson fractura nyoma, rajta exostosis. Taxon: turanid (t)
(1. ábra).

2. sír (4066). Régészeti mellékletei a homokbányászás közben elvesztek, de
a kulcsonton látható zöld elszíneződés mellékletekről vagy halotti ruha tar-
tozékáról tanúskodik.

Koponya nélküli hiányos és igen töredékes vázsontok, a medence megmaradt része alapján biztosan nő (Ad.).

DIENES (1965) szerint a talált két sír egyetlen páros család temetőhelye volt.

1. ábra: Gerendás, 1. sír (4061) ♂ turanid — Fig. 1

2. ábra: Kecskemét—Városföld 3. sír (3303) ♀ turanid — Fig. 2.

Az Aranykalász TSz területén *Horváth Attila* 1960-ban 5 honfoglaláskori sírt mentett meg (HORVÁTH 1961). *H. Tóth Elvira* szóbeli közlése alapján gazdagabbak, különösen a 3. sír.

1. sír (3301). Férfi (Mat.) jó megtartású koponyatetője és mandibulája erőteljes vázcsontokkal. Az agykoponya hyperbrachykran, rövid és széles ovoid körvonallal. Homloka közepesen széles, kissé hajlott, stenometop. A prot. occ. ext. és a glabella közepes nagyságú, mandibula erőteljes, a gonion-táj kiálló. Lambdatáji varratcsontok, supranasalis varratmaradvány. A jobb os parietalén jelképes trepanáció ($1,5 \times 1$ cm-es). Termete 170 cm. A jobb tibián és fibulán fractura nyoma látható.

3. sír (3303). Nő (Ad.) jó megtartású koponyája töredékes vázcsontokkal. Az agykoponya közepesen hosszú és széles, brachykran, magas, hypsikran és metriokran ovoid körvonallal. A prot. occ. ext. gyenge, a processus mastoideus kicsiny. Homloka meredek és keskeny, stenometop 1-es glabellával. A koponya aristenkephal. Az arckoponya közepesen széles és magas, leptoprosop és mesen, fossa canina kitöltött, alveolaris prognathia nincs. A szemüreg mesokonch, az orr mesorrhin, a szájpád brachystaphylin.

Taxon: turanid (t) (2. ábra).

4. sír (3304). Nő (Mat.) jó megtartású koponyával és vázcsontokkal. Agykoponyája hosszú és széles, mesokran, orthokran, tapeinokran pentagonoid körvonallal. A prot. occ. ext. gyengén kifejezett. Homloka közepesen széles, hajlott és metriometop lapos glabellával. Kapacitása alapján aristenkephal. Arckoponyája széles, euryprosop, euryen, a fossa canina sekély, alveolaris prognathia kifejezett. A szemüreg szögletes és hypsikonch, az orr mesorrhin. Lambdatáj kissé lapult, a sutura lambdoideában számtalan varratcsont. Termete 161 cm.

Taxon: cromagnoid-A — turanid (crA-t).

A leírt három egyénen kívül egy fiatal (Juv.) és egy felnőtt nő (Ad.) töredékes vázcsontjai tartoznak még a szériához.

Harta — Béke TSZ

Kalocsától kb. 15 km-re északra, a Harta község Béke TSz területén, az elszórtan elhelyezkedő honfoglaláskori sírokból 2 sír embertani anyagát sikerült megmenteni, szegényes régészeti mellékletekkel (HORVÁTH 1962).

2. sír (3314). Gyermekek (Inf. I.) hiányos és töredékes vázcsontjai.

3. sír (3315). Férfi (Mat.) jó megtartású csontjai. Az agykoponya rövid és keskeny, mesokran, közép magas, hypsikran, akrokran. Körvonala ovoid, a prot. occ. ext. és a proc. mastoideus közepes. A homlok eurymetop közepes glabellával. A koponya oligenkephal. Az arckoponya közepesen széles és magas, leptoprosop, lepten, fossa canina kitöltött, alveolaris prognathia kifejezett. A szemüreg hypsikonch, az orr mesorrhin, a szájpád mesostaphylin. Termete 170 cm.

Taxon: nordoid (n)

Szalkszentmárton — Paréjoshát

Kecskeméttől Ny-ra, kb. 40–50 km-re, HORVÁTH ATTILA (1962) leletmentésének eredménye 10 korai magyar sír, általában szegényes régészeti mellékletekkel. A 10 sír embertani anyagában feltűnő a gyermekek nagy száma

(Juv. = 1; Inf. I. = 5; Inf. II. = 2). Számunkra jelentősebb a két felnőtt sír.

5. sír (3295). Nő (Ad.) jó megtartású csontváza. Agykoponyója közepesen hosszú és széles, brachykran, magas, hypsikran, metriokran. Norma verticalis ovoid, prot. occ. ext. gyengén kifejezett. Homloka domború, széles, eurymetop

I. táblázat

Egyéni méretek és jelzők, taxonómiai analízis

Table I. Individual measurements and indices, taxonomic analysis

Méretszám (MARTINNo.)	Gerendás Petőfi TSz.	Keckemet – Városföld Aranykalász TSz.		Harta Béke TSz.	Szalkszentmárton – Paréjoshát	
	1. (4061) Ad. ♂	3. (3303) Ad. ♀	4. (3304) Mat. ♀	3. (3315) Mat. ♂	5. (3295) Ad. ♀	8. (3298) Mat. ♂
1.	(183)	171	183	172	171	176
1c.	180	170	179	167	170	178
5.	108	102	103	101	90	101
8.	148	137	145	132	144	137
9.	94	90	100	94	101	103
17.	136	133	132	131	133	133
38.	1491	1308	1476	1214	1400	1352
40.	102	95	98	100	89	97
45.	133	128	139	132	130	133
46.	93	99	106	96	98	104
47.	113	116	115	122	117	114
48.	67	69	69	74	67	72
51.	43	42	41	39	39	39
52.	35	35	35	36	31	34
54.	29	24	26	27	23	26
55.	55	51	51	54	47	52
62.	—	42	46	50	45	49
63.	43	40	38	41	35	35
65.	130	113	124	115	118	119
66.	105	96	101	104	98	105
69.	32	32	32	36	34	33
70.	69	73	63	76	65	78
71.	32	34	34	34	28	33
8 : 1	(80.87)	80.12	79.23	76.74	84.21	77.78
17 : 1	74.32	77.78	72.13	76.16	77.78	75.57
17 : 8	91.89	97.08	91.03	99.24	92.36	97.06
9 : 8	63.51	65.69	68.97	71.21	70.14	75.18
47 : 45	84.96	90.63	82.73	92.42	90.00	85.71
48 : 45	50.38	53.91	49.53	56.06	51.54	54.14
52 : 51	81.40	83.33	85.37	92.31	79.49	87.18
54 : 55	52.73	47.06	50.98	50.00	48.94	50.00
63 : 62	—	95.24	82.61	82.00	77.78	71.43
Norma vert.	Pent.	Ovoid	Pent.	Ovoid	Ovoid	Pent.
Glabella	3	1	1	3	1	2
Prot. occ. externa	2	2	2	3	1	2
Fossa canina	1—2	1	2	1	2	3
S. nas. an.	2	—	—	2	1	2
Alv. prognathia	2	1	3	3	1	1
Termet — Stature	166	—	161	170	157	167
Taxon	t	t	crA-t	n	p-t	n

lapos glabellával. Koponyakapacitása alapján aristenkephal. Az arckoponya széles, magas és közepesen magas, leptoprosop, mesen. A fossa canina sekély, alv. prognathia nem figyelhető meg. A szemüreg mesokonch, az orr mesorrhin, a spina nasalis anterior kicsiny, a szájpad leptostaphylin. Lambdatájon varratcsontok, régiója kissé lapult. Termete 157 cm.

Taxon: pamiri-turanid (p-t)

8. sír (3298). Férfi (Mat.) jó megtartású csontokkal. Az agykoponya rövid és keskeny, mesokran, közepesen magas, hypsikran, metriokran pentagonoid körvonallal. A prot. occ. externa gyenge, proc. mastoideus közepes. Homloka széles, eurymetop, lapos a glabella. Koponyakapacitása alapján euenkephal. Az arckoponya közepesen széles, közepesen magas, mesoprosop, mesen, a fossa canina közepesen mély, alveolaris prognathia nincs. A szemüreg hypsikonch, az orr mesorrhin, spina nasalis anterior gyenge. A szájpad leptostaphylin. Sutura metopica, jobb oldalon os epiptericum, erőteljes linea nuchae superior. Termete 167 cm. Spondylosis deformans a basis ossis sacriin, arthrosis deformans a bal radiuson.

Taxon: nordoid (n)

A fentiekben felsorolt embertani leleteknek — jelentőségükre való tekintettel — a síronkénti leírását tartottam célszerűnek az antropológiában használatos általános módszerek (MARTIN 1928), valamint LIPTÁK (1965) taxonómiai metodusa alapján. A jó megtartásúak (metrikus mérésre alkalmas) egyéni adatait az 1. táblázat tartalmazza. Az anyag a JATE Embertani Tanszékén található.

Értékelés

A 19 feldolgozott embertani leletből a férfiak száma 4, a nőké 5, a gyermekeké és fiatakorúaké 10. Részletesebb metrikus és taxonómiai vizsgálatra 6 egyén volt alkalmas: két egyed határozottan turanid, két esetben a turanid jelleg másodlagos (crA-t; p-t), míg két férfi nordoid. A 4061. sz. férfi (Gerendás) és a 3303. sz. nő (Kecskemét) metrikus és morfológiai jellegei megegyeznek LIPTÁK (1955) által jellemzett turanid típussal.

Gerendás környékén, tőle keletre és északkeletre (Nyáregyháza—Pótharasztt, Kunszentmárton: NEMESKÉRI 1946—48; Pesterzsébet: LIPTÁK 1951; Üllő—Ilona út: NEMESKÉRI—GÁSPÁRDY 1954; Nagykőrös: LIPTÁK 1952; Kecskemét—Bene puszta: LIPTÁK 1958; és az előzőekben jellemzett Kecskemét—Városföld—Aranykalász TSz), illetőleg a délkeleti és a déli területeken (Tömörkény, Mindszent: MALÁN 1941; Homokmégy—Halom: LIPTÁK 1952; Jánoshalma: LIPTÁK 1951; Kunágota: BARTUCZ 1931; Orosháza—DózsaTSz: FARKAS—LIPTÁK 1965), Kübekháza—Újtelep: FARKAS—LOTTERHOF—MARCSIK 1969) figyelemre méltó a turanid elem, ugyanakkor a Hódmezővásárhely—Nagyszigeti (FARKAS—LOTTERHOF—MARCSIK 1969), Orosháza—Görbics tanyai (FARKAS—LIPTÁK 1965 Békés—Povádzugi (LIPTÁK—FARKAS 1967), Szabadkígyós—Tangazdaság és Pál-liget (LOTTERHOF 1971), Szarvas—Ószőlő és Tessedik úti (LIPTÁK—MARCSIK 1971) szériákban nem található meg. Ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy az utóbbiak köznépi temetőik, bár az Orosháza—Görbics tanyai, valamint a Szarvas—Tessedik úti gazdagabb mellékletekben; a sírok nagy százaléka azonban sajnálatos módon tönkrement.

A honfoglaló magyarságnál eléggé elterjedt jelképes trepanáció szokáshoz (NEMESKÉRI—ÉRY—KRALOVÁNSZKY 1960) a Kecskemét—Városföld—Aranykalász TSz 3301. sz. koponyája újabb adatot szolgáltat.

A THOMA (1955) által alkalmazott típusávolsági koeficiens alapján a gerendási férfi koponya a legnagyobb hasonlóságot a tőle földrajzilag távolabb eső Homokmégy—Halom (0,427) és Nyáregyháza—Pótharaszt (0,640) koponyáival mutat; kisebb hasonlóságot mutat a hozzá egészen közelfekvő Tömörkény (1,290) és Mindszent (0,853) megfelelő típusaival. A taxonómiai meghatározás és a régészeti mellékletek szerint bizonyos a magasabb társadalmi rétegekbe való tartozása, hasonlóképpen a Kecskemét—Aranykalász TSz-i széria egyedeihez. (Ez utóbbi esetben a leggazdagabb régészeti mellékletekkel ellátott sír egyede szintén turanid.) A Szalkszentmárton—Paréjoshát 10—11. századi leletsoport a másodlagos turanid jelleg feltűnésével nyilvánvalóan a honfoglaláskorral kapcsolatos.

Összefoglalás

Bár a honfoglaló magyarság taxonómiai összetétele eléggé ismert, mégis minden további 10., illetve 10—11. sz.-i embertani lelet feldolgozása — az összefonódó kérdések, regionális különbségek tisztázása céljából — szükség-szerű. Gerendás (Orosházától északra) és a Duna—Tisza köz területéről (Kecskemét—Városföld, Harta, Szalkszentmárton) összesen 6 egyén volt alkalmas a taxonómiai vizsgálatra. A gerendási turanid férfi és a Kecskemét 3303. sz. turanid nő beleilleszkedik abba a taxonómiai képbe, amely Gerendás környékét és a Duna—Tisza-köz területét jellemzi. Említésre méltó, hogy Gerendástól délkeletre, Orosháza—Békés vonalában a turanid elem ezideig hiányzik.

IRODALOM

- BARTUCZ L. (1931): Adatok a honfoglaló magyarok antropológiájához. — Arch. Ért. 45; 113—119.
- DIENES I. (1965): A honfoglaló magyarok. — In: NAGY GY. szerk.: Orosháza története. — Orosháza. p. 157—158.
- FARKAS GY.—LIPTÁK P. (1965): Adatok Orosháza X—XIII. századi népességének embertani ismeretéhez. — In: NAGY GY. szerk.: Orosháza története. — Orosháza. p. 204—220.
- LOTTERHOF E.—MARCSEK A. (1969): A Hódmezővásárhely—Nagyszigeten és Kübekháza—Újtelepen feltárt sírok antropológiai leleteinek értékelése. — MFMÉ I; 123—130.
- HORVÁTH, A. (1961): Városföld-Farkas Gehöft. (In: Archäologische Forschungen im Jahre 1960) — Arch. Ért. 88; 293.
- (1962): Harta-LPG „Béke”, Szalkszentmárton-Paréjoshát. (In: Archäologische Forschungen im Jahre 1961) — Arch. Ért. 89; 266—267.
- LIPTÁK, P. (1951): Anthropologische Beiträge zum Problem der Ethnogenesis der Altungarn. — Acta Arch. I; 231—250.
- (1952): New Hungarian Skeletal Remains of the 10th Century from the Danube—Tisza Plain. — Ann. Hist.-Nat. Mus. Nat. Hung. 3; 277—289.
- (1955): Zur Frage der anthropologischen Beziehungen zwischen dem Mittleren Donau-becken und Mittelasien. — Acta Orient. Hung. 5; 271—312.
- (1958): Awaren und Magyaren im Donau—Theiß Zwischenstromgebiet. — Acta Arch. Hung. 8; 199—268.
- (1965): On the taxonomic method in paleoanthropology (historical anthropology). — Acta Biol. Szeged. 11; 169—183.
- (1970): A magyarság etnogenezisének paleoantropológiája. (Doktori értekezés tézisei). — Anthropol. Közl. 14; 85—94.
- LIPTÁK, P.—FARKAS GY. (1967): A Békés-Povádzugi őskori és 10—12. századi temető csont-vázanyagának embertani vizsgálata. — Anthropol. Közl. 11; 127—170.
- LIPTÁK, P.—MARCSEK, A. (1971): Anthropological investigation of the cemeteries from the 10th and 10—11th centuries excavated at Szarvas. — Acta Biol. Szeged. 17; 209—221.
- LOTTERHOF E. (1971): A Szabadkígyóson feltárt X. századi temetők embertani vizsgálata. — BMMK I; 89—101.

- MALÁN M. (1941): X. századbeli magyarok csontvázmaradványainak embertani vizsgálata. — *Fólia Arch.* 3—4; 193—213.
- MARTIN, R. (1928): *Lehrbuch der Anthropologie*. 2. kiadás. — Fischer, Jéna.
- NEMESKÉRI J. (1946—48): Újabb adatok a X. századi magyarság embertani ismeretéhez. — *Arch. Ért.* 7—9; 382—393.
- NEMESKÉRI, J.—GÁSPÁRDY G. (1954): Megjegyzések a magyar őstörténet embertani vonatkozásaihoz. Az ullaői és egri honfoglaláskori temetők embertani vizsgálata. — *Ann. Hist.-Nat. Mus. Nat. Hung.* 5; 485—526.
- NEMESKÉRI, J.—K. ÉRY K.—KRALOVÁNSZKY A. (1960): A magyarországi jelképes trepanáció. — *Anthrop. Közl.* 4; 3—30.
- THOMA A. (1955): Egy finnországi lapp csontváz vizsgálata. — *Anthrop. Közl.* 3; 135—157.

RECENT DATA TO THE ANTHROPOLOGY OF THE CONQUERING HUNGARIANS

by *Antónia B. Marcsik*

(Summary)

Although the taxonomic composition of the Hungarians conquering the land is sufficiently known, with a view to clearing up interconnected questions and regional differences, each further anthropological find from the 10th and 10—11th centuries, respectively, still needs to be elaborated. From the area of Gerendás (to the north of Orosháza) and from the region between the rivers Danube and Tisza (Kecskemét—Városföld, Harta, Szalkszentmárton) altogether 6 individuals were suitable for taxonomic survey. The Turanid male from Gerendás and the Turanid female from Kecskemét No. 3303 fit into the taxonomic picture characterizing the vicinity of Gerendás and the region between the rivers Danube and Tisza. It is worth to be mentioned that to the south-east of Gerendás, in the line Orosháza—Békés, the Turanid element has been missing so far.

A szerző címe: BOROSNÉ DR. MARCSIK ANTÓNIA
 Author's address: 6701 Szeged, Tánácsis u. 2.
 JATE Embertani Tanszéke